

Запровадження компетентнісного підходу - перспективний напрям розвитку сучасної освіти

Сьогодні серед української педагогічної громадськості, на сторінках педагогічної преси і навіть у змісті нормативних документів, що регламентують розвиток освітніх процесів, досить часто можна натрапити на тезу про необхідність запровадження компетентнісного підходу. Втім, цей термін є для нас певною мірою новим і невизначеним.

Поняття компетентнісної освіти, освітньої компетентності прийшло до нас із зарубіжних країн, де воно є широкоживаним і досліджуваним уже більше десяти років. Поки що в українському освітньому просторі недостатньо представлені книги чи статті, присвячені цій проблемі, особливо написані українською чи перекладені з європейських мов. Адже очевидно, що перш ніж говорити про "запровадження підходу до практики навчання в національній школі", необхідно розібратися в суті засадничих понять і положень такого підходу. Характеристиці зарубіжних підходів з викладенням деяких власних міркувань і присвячено цю статтю.

Наприкінці ХХ ст. почали відбуватися докорінні зміни в парадигмі й методології освіти, передумови й окремі елементи яких склалися протягом усього століття. Стара парадигма, що відбивала інтереси і сутність індустріального суспільства, детермінованого пізнання й однозначності оцінок, поступово замінюється методологією інформаційного суспільства, плюралістичного пізнання та ймовірнісної оцінки.

Спрямованість системи освіти на переважне засвоєння системи знань, яка була традиційною й виправданою ще кілька десятиліть тому, вже не відповідає сучасному соціальному замовленню, яке вимагає виховання самостійних, ініціативних і відповідальних членів суспільства, здатних ефективно взаємодіяти у вирішенні соціальних, виробничих та економічних завдань. Вирішення цих завдань потребує істотної активізації самостійної і продуктивної діяльності школярів, розвитку їхніх особистісних якостей і творчих здібностей, умінь самостійно здобувати нові знання й розв'язувати проблеми, орієнтуватись у житті суспільства.

Знання, вміння та навички, що їх молодь сьогодні набуває та виробляє в процесі навчання в школі, беззаперечно є дуже важливими. Однак поряд з цим актуальним стає поняття компетентності учня, оволодіння ним набором компетентностей, що, на думку багатьох зарубіжних експертів, визначається багатьма чинниками.

Компетентнісно орієнтований підхід до формування змісту освіти став новим концептуальним орієнтиром шкіл зарубіжжя і породжує безліч дискусій як на міжнародному, так і на національному рівні різних країн. Вчені європейських країн вважають, що набуття молоддю знань, умінь і навичок, спрямоване на їх трансформацію в компетентності, сприяє інтелектуальному і культурному розвитку особистості, формуванню в неї здатності швидко реагувати на запити часу. Саме тому важливим є усвідомлення поняття компетентності, що й має бути результатом навчання.

Саме поняття "компетентнісна освіта" виникло у США в процесі вивчення досвіду роботи видатних учителів. Воно засноване на практичній діяльності й виходить з результату численних спроб проаналізувати його, розробивши певну теоретичну, концептуальну основу. Наприклад, ось що пише з цього приводу дослідник Д. Равен: "Незвичайною у цьому підході була спрямованість турботи і зусиль викладача. На відміну від більшості своїх колег, вчителька, яка працювала в цьому класі, не була особливо заклопотана виконанням програми (і за змістом, і за термінами). Натомість її увагу було зосереджено на компетентностях, які учні могли набути, виконуючи ту чи іншу роботу. Ці компетентності містили стандартні шкільні навички: читання, письмо, орфографію та лічбу. Проте вони включали також пошук інформації, необхідної для досягнення мети (таку інформацію частіше треба було добувати в процесі безпосереднього спостереження чи спілкування з людьми, аніж шляхом читання книжок), винахідливість, уміння переконувати, керувати (лідерство) та ін."2.

Вже тоді, наприкінці 80-х - на початку 90-х рр. було здійснено спробу визначення компетентності як певного освітнього результату. Сьогодні, незважаючи на деякі розбіжності в підходах, фахівці США визначають три основних компоненти в компетентнісній освіті: формування знань, умінь і цінностей особистості.

Діяльність людини, зокрема засвоєння будь-яких знань, умінь і навичок, складається з конкретних дій, операцій, що виконуються людиною. Виконуючи ці дії, розмірковуючи над їх виконанням, усвідомлюючи потребу в них та оцінюючи їх важливість для себе або для суспільства, людина тим самим розвиває у себе компетентність у тій чи іншій сфері життя. Якщо сфера життя, в якій людина відчуває себе здатною до ефективного функціонування (тобто компетентною) є достатньо широкою, йдеться про так звані ключові, чи життєві, компетентності. Якщо ж компетентність розповсюджується на вузьку сферу, наприклад у рамках певної наукової дисципліни, то можна говорити про предметну чи галузеву компетентність.

Таким чином, під компетентністю людини педагоги розуміють у певний спосіб структуровані (організовані) набори знань, умінь, навичок і стосунків, які набуваються у процесі навчання. Вони дають людині змогу визначати, тобто ідентифікувати і розв'язувати незалежно від контексту (від ситуації) проблеми, що є характерними для певної сфери діяльності. Сформовані компетентності використовуються людиною за потребою у різних соціальних та інших контекстах залежно від умов та потреб щодо здійснення різних видів діяльності. Компетентна людина застосовує ті стратегії, які здаються їй найприйнятнішими для виконання окреслених завдань. Управління власною діяльністю веде до підвищення або модифікації рівня компетентності людини. Отже, компетентність - це результативно-діяльнісна характеристика освіти. Нижній поріг, рівень компетентності є рівнем діяльності, що необхідний і достатній для мінімальної успішності в одержанні результату.

Сьогодні в багатьох європейських країнах у зміст освіти внесено зміни, спрямовані на створення підґрунтя для того, щоб основні результати навчання базувались на досягненні учнями необхідних компетентностей. Більшість учених говорить про необхідність визначення, відбору та ґрунтовної ідентифікації обмеженого набору компетентностей, які є найбільш важливими, інтегрованими, ключовими.

Ключова компетентність:

- сприяє досягненню успіхів у житті;
- сприяє поліпшенню якості суспільних інститутів;
- відповідає багатоманітним сферам життя.

Впровадження ключових компетентностей у зміст освіти та здійснення відповідного моніторингу якості освіти в європейських країнах відбувається поступово, супроводжується широким обговоренням фахівцями і педагогічною громадськістю та глибоким науково-дидактичним обґрунтуванням. Оскільки поняття ключових компетентностей досить багатогранне, його визначення й трактування є постійним предметом дискусій.

Проаналізуємо деякі точки зору, що існують сьогодні з цього питання. Міжнародна комісія Ради Європи у своїх документах розглядає поняття "компетентності" як загальні, або ключові, вміння, базові вміння, фундаментальні шляхи навчання, ключові кваліфікації, кроснавчальні вміння або навички, ключові уявлення, опори, або опорні знання³.

Компетентності, на думку експертів РЕ, передбачають:

- спроможність особистості сприймати і відповідати на індивідуальні та соціальні потреби;
- наявність у неї необхідного для цього комплексу стосунків, цінностей, знань, умінь і навичок.

Сьогодні готовність українських педагогів до впровадження компетентнісного підходу в систему освіти є не тільки декларованою, а й реальною, адже в проекті державного стандарту основної школи зроблено перші кроки з його впровадження і педагогічна громадськість залучена до обговорення поняття ключових компетентностей та механізмів впровадження їх у зміст освіти.

Вже зараз доцільно говорити про деякі концептуальні положення, які можна вважати "загальноприйнятими".

Більшість українських педагогів погодилася з трактуванням основних понять цього підходу, визначивши, що під терміном "компетенція" розуміється передусім коло повноважень певної організації, установи або особи. В межах своєї компетенції особа може бути компетентною або некомпетентною в тих чи інших питаннях, тобто мати/набути компетентність (компетентності) у певній сфері діяльності. Оскільки йдеться про процес навчання і розвитку особистості, що відбувається в системі освіти, то одним з результатів освіти й буде набуття людиною набору компетентностей, необхідних для діяльності в різних сферах суспільного життя.

Під поняттям компетентнісний підхід розуміють спрямованість освітнього процесу на формування і розвиток ключових (базових, основних) і предметних компетентностей особистості. Результатом такого процесу буде формування загальної компетентності людини, що є сукупністю ключових компетентностей, інтегрованою характеристикою особистості. Така характеристика має бути сформована у процесі навчання і містити знання, вміння, стосунки, досвід діяльності й поведінкові моделі особистості.

Компетентнісний підхід в освіті пов'язаний з особистісно-орієнтованим і діяльнісним підходами до навчання, оскільки стосується особистості учня й може бути реалізований і перевірений тільки в процесі виконання конкретним учнем певного комплексу дій. Він потребує трансформації змісту освіти, перетворення його з моделі, яка існує об'єктивно, для "всіх" учнів, у суб'єктивні надбання кожного учня, що можуть бути вимірювані.

Трансформація змісту освіти насамперед визначається принципово іншим підходом до її відбору і структурування, які мають бути підпорядковані кінцевому результату освітнього процесу: набуття учнем компетентностей. Це потребує відповідної системи запровадження змін у зміст освіти:

- 1) визначення переліку ключових компетентностей;
- 2) визначення змісту (напрямів набуття) кожної з них;
- 3) ідентифікації їх з окремими освітніми галузями, а потім з окремими предметами (визначення переліку і змісту галузевих і предметних компетентностей);
- 4) відбору змісту предмета, який може забезпечити формування всієї системи компетентностей;
- 5) встановлення рівня сформованості та показників сформованості компетентностей на кожному етапі й кожному році навчання;

6) розробку системи контролю та корекції процесу формування компетентностей учня. Ключова компетентність, на думку українських педагогів, є об'єктивною категорією, яка фіксує суспільно визнаний комплекс знань, умінь, навичок, стосунків тощо певного рівня, що можуть бути застосовувані у широкій сфері діяльності людини. Вона може бути визначена як здатність людини здійснювати складні поліфункціональні, поліпредметні, культуродоцільні види діяльності, ефективно розв'язуючи відповідні проблеми. Кожна з таких компетентностей передбачає засвоєння учнем не окремих, не пов'язаних один з одним елементів знань і умінь, а оволодіння комплексною процедурою, в якій для кожного виділеного напрямку її набуття наявна відповідна сукупність освітніх компонентів, що мають особистісно-діяльнісний характер.

З точки зору вимог до рівня підготовки випускників, ключові компетентності є інтегральними характеристиками якості підготовки учнів, пов'язаними з їх здатністю цільового осмисленого застосування комплексу знань, умінь, навичок, стосунків щодо певного міждисциплінарного кола проблем. Вони відбивають предметно-діялісну складову загальної освіти й покликані забезпечити комплексне досягнення її цілей.

Отже, основні ознаки життєвих (ключових) компетенцій:

- 1) поліфункціональність: дає змогу вирішувати різноманітні проблеми в різних сферах особистого й суспільного життя;
- 2) надпредметність і міждисциплінарність: можуть бути застосовані не тільки в школі, а й на роботі, в сім'ї, у політичній сфері тощо;
- 3) багатомірність: включає знання, розумові процеси, інтелектуальні, навчальні та практичні вміння, творчі відкриття, стратегії, технології, процедури, емоції, оцінки тощо;
- 4) забезпечують широку сферу розвитку особистості: її логічного, творчого та критичного мислення, саморефлексії, самовизначення, самооцінки, самовиховання та ін.

Щодо переліку ключових компетентностей, адекватних освітнім традиціям і соціокультурному контексту сучасного українського суспільства, то очевидно, що найприйнятнішим для нас є принцип їх відбору відповідно до сфер суспільного життя, в яких нині відбувається самореалізація особистості та протікає її діяльність. Сьогодні йде обговорення переліку таких компетентностей та їхньої структури - переліку напрямів їх набуття учнями, формування у них здатності до здійснення такого виду діяльності. Такий перелік буде базовим, мінімально необхідним з точки зору досягнення успішної самоактуалізації особистості у названій сфері суспільного життя. Комплекс цих напрямів і зможе забезпечити певний рівень оволодіння компетентністю.

Визначаючи перспективи, зауважимо, що необхідність у запровадженні компетентнісного підходу в сучасній освіті, яка настала, підсилює актуальність подальших теоретичних

розробок проблеми компетентностей, осмислення їх структури, змісту, ролі у навчанні й вихованні. Важливими є також спроби визначення переліків компетентностей в рамках освітніх галузей та предметів і будь-які спроби реалізації цього підходу в практиці навчання.

Олена ПОМЕТУН, доктор педагогічних наук, професор, завідувач лабораторії суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки АПН України